

Саша Бован*

УЛОГА НОРМИ У ПРОЦЕСУ ХОМИНИЗАЦИЈЕ Филогенетско објашњење права

У раду се говори о значају норми за човека, али не само са ситановишћиа њиховој дојриноса одржавању и функционисању друшћива, већ и са ситановишћиа улоге коју су норми имале у процесу еволуције човека. Хипотеза од које се сада полази састоји се у тврђњи да су у далекој прошлости људској рода норми биле услов остванка човека као врсте и услов наситанка човека као бића посебне врсте. Другим речима и прецизније речено, нормативност је онај еволутивни механизам помоћу којег се остварује трансформација човека из биолошког у социјално биће.

Изложена хипотеза нас усмерава на теорију еволуције и основне механизме промене живих бића. У раду се даље говори о селекцији и мутацијама као основним механизмима еволуције живих бића, и о томе зашто ови облици промене нису могли да испоље своје дејство код човекових предака. Кључни механизам еволуције човека су тзв. „остворени програми понашања“. Базични део рада говори о томе шта чини суштину остворених програма понашања, које су последице примене остворених програма понашања код хоминида, и како се кроз те последице (интензивна сарађа између чланова људског човора, стандардизација и регулација) објективно ствара нормативност која је клица друштвених норми и механизам превођења биолошких понашања у социјална понашања. Даље се говори и о великој улози норми у процесу развоја мишљења (мозга) и језика, уз консултовање литературе из биолошке еволуције, палеонтологије, физиологије, генетичке психологије и неуролингвистике.

У закључку рада се излаже значај ове перспективе за разумевање генеричке суштине човека (нормативност као најважнија особина човека), за повезивање разних природних и друштвених наука о човеку (прилоз изградњи социобиологије) и за теорију права (у фундаменталном и практичком смислу).

На самом крају се говори о томе да ли и у којој мери у правној литератури има покушаја да се објашњење порекла, улоге, значаја, функција и стурктуре права и норми уопште изведе полазећи од извесних биолошких карактеристика човека.

Кључне речи: *Теорија права. – Теорија еволуције. – Остворени програми понашања. – Норме. – Хоминизација.*

* Др Саша Бован, доцент Правног факултета у Београду.

Филозофска и научна литература, када се баве и у мери у којој се баве проблемима човека, односно одређења његове генеричке суштине, испољавају велики несклад између интересовања за ову проблематику, које је на завидном нивоу, и постигнутих резултата, који су доскора били више него скромни. Основни узрок оваквог стања је методолошки и теоријски редуccionизам, најтежа бољка друштвених наука, који се у односу на истраживање човека огледа у томе што се поједини аспекти човековог бића вештачки одвајају од других и хипостазирају на њихов рачун. Сходно овој логици наилазимо на одређења човека где се он посматра као биће које мисли, које дела, које се смеје, које прави алатке, које је способно за игру, које ствара и користи симболе, итд.¹

За потребе овог рада, свим поменутих и многим другим мање специфичним и значајним схватањима човека, придружићемо и оно које инсистира на томе да је човек *homo iuridicus*, нормативно биће, тј. биће које има способност и потребу да ствара норму. Тада, основна теза нашег истраживања састоји се у тврдњи да је нормативност најважнија особина човекове генеричке суштине, особина која је омогућила опстанак човека као врсте, настанак човека као бића посебне врсте, те настанак и функционисање људске заједнице. У крајњој линији, то је покушај да се докаже како се трансформација човека од биолошког у психичко и од биолошког у социјално биће одвија као прелаз од биолошког у нормативно, и покушај да се открију биолошки корени социјалних норми, односно да се успостави природан и разумљив однос између биолошке и културне еволуције човека.

Наравно, не чини никакво откриће онај ко тврди да норме имају врло важну улогу у животу људи. Без потребе за дубљом елаборацијом, довољно је осврнути се само на свакодневну рутину која нам убедљиво показује да друштво једноставно не би могло да функционише без нормативне регулације која се остварује комбинавањем и преплитањем различитих нормативних поредака, пре свега права, обичаја и морала, уз такође важну улогу многих техничких нормативних система. Ако потврду за овај став тражимо у литератури, односно у правној теорији, већ сам почетак артикулисаног, систематичног и рационалног мишљења о праву, које налазимо у радовима грчких софиста, између осталог, пружа доказе о развијеној нормативној свести људи тога доба.² Римски прав-

1 Х. Ленк, *Између теорије знаносћи и друштвене знаносћи*, Сарајево 1991, стр. 170–171; З. Голубовић, *Антропологија у персоналистичком кључу*, Ваљево 1997, стр. 31.

2 Без обзира о којој се школи софистичког учења ради, односно имајући у виду њихову основну поделу, без обзира да ли се ради о демократској или конзервативној артикулацији ставова о праву, дуализам природног и позитивног права и инсистирање на универзалном карактеру природног права, те његовој трајности и непроменљивости, само по себи говори колики је значај придаван овом феномену. Видети детаљније код: М. Ђурић, *Идеја природног права код грчких софиста* Београд, 1958.

нички геније једном кратком сентенцом изражава став о значају права за функционисање друштва, када каже: *Ubi societas, ibi ius*. Данас, модерна наука о праву која добија изглед једне посебне социологије – социологије права – својим инсистирањем на питањима стварања права, ефикасности права и функција права, као и на постигнутим резултатима у њиховој обради, такође указује на велики значај права (и норми уопште) за друштво.

Међутим, из основне тезе овог рада више је него очигледно да се праву, и уопште нормативности као феномену, придаје много већи значај него што то раде традиционална правна наука и филозофија права. Наиме, за нас право није тек једно од средстава које људи користе како би њихова заједница што успешније функционисала. Овде се брани теза да су норме пре тога и важније од тога, у далекој прошлости људског рода, биле услов опстанка човека као врсте, а затим и услов настанка и развоја човека као бића посебне врсте, као и нужна претпоставка настанка људског друштва.

Када се постави питање аргументације којом се изложена хипотеза брани и потврђује, на први поглед изгледа да она мора бити филозофског карактера. Сама тежина овог питања, може се рећи библијског, наводи на закључак да је филозофија једино надлежна да одговори на њега. Осим тога, и много важније, чини се да је и природа постављеног питања таква да захтева прибегавање доказима који немају искуствену садржину.

Међутим, у даљим излагањима биће предложени докази који имају претежно искуствену димензију, чиме ће рад остати у границама научне анализе. Емпиријску грађу која потврђује тврдњу да су норме одиграле пресудну улогу у процесу очовечења, тј. настанка и развоја човека, пружа природна наука о човеку, односно теорија еволуције са најновијим идејама и доказима који се односе на улогу понашања у еволуцији живих бића, нарочито у еволуцији хоминида.

Своју афирмацију теорија еволуције доживљава захваљујућу Чарлсу Дарвину и његовим природњачким истраживањима систематизованим у делу *Порекло врста*, објављеном 1859. године.³ Додуше, треба истаћи да је теорију еволуције више од пола века пре Дарвина (почев од 1801. године) изложио француски природњак Ламарк, али она није била прихваћена у академским круговима, пре свега због његовог инсистирања на наслеђивању стечених карактеристика.⁴

3 Заправо, „теорија природне селекције“ како је Дарвин првобитно именовало своју концепцију, први пут је јавно изложена у Лондону на састанку Линеовског друштва, 1. јула 1858. године.

4 Видети детаљније код: Џ. С. Картер, „Теорија о еволуцији и еволуција човека“, *Антропологија данас*, зборник, Београд 1972, стр. 293.

Основна питања која се постављају у теорији еволуције живог, тј. врста јесу: узроци варирања (промене, развоја) и начин (механизам) варирања организама.

Када се ради о узроцима еволуције, треба истаћи да се Дарвин није одвећ занимао за ову проблематику. Он је и сам признавао да за њега закони варирања остају велика непознаница, али је покушао да понуди одговор на питање како се еволуција уопште одвија. Уосталом, за читаву теорију еволуције карактеристично је пре свега интересовање за проблем механизма еволуције. У односу на питање узрока еволуције полази се од готово аксиоматског става да је еволуција израз интеракције средине (спољњег окружења), дубоке тежње организма ка варирању и генотипа који се мења под утицајем деловања спољашњих и унутрашњих фактора.⁵

Проблематика начина промене живих бића, тј. механизма преко којих се еволуција одвија, у Дарвиновој варијанти своди се на природно одабирање (селекцију). Од тог момента, па све до данас, међу еволуционим биолозима воде се жестоке расправе о улози природног одабирања у процесу еволуције (про и антиселекционизам).⁶ Критика овог принципа почива прво на логичкој аргументацији: преживљавање најспособнијих садржи у себи једну логичку грешку, таутологију, јер најспособнији је онај који преживљава, преживљава онај који је најспособнији, дакле онај ко преживљава јесте онај који преживљава, а најспособнији је најспособнији.⁷ Међутим, и сама биологија је понудила аргументе који негирају пресудну улогу селекције у еволуцији. Кључни аргумент говори о томе да се одабирање односи на јединке (фенотипове) а не на врсте (генотипове), односно да природна селекција објашњава насељеност, тј. распрострањеност врста и начин њиховог опстанка, али не и начин промене врста.⁸

Сламка спаса за класичну теорију еволуције били су Менделови радови из области наслеђивања. Теорију наслеђивања, која је толико недостајала Дарвину и која просто није постојала у његово време, бар не на нивоу било какве експерименталне потврде, утемељио је Мендел још 1865. године. Међутим, њена судбина је била чудна. Она је била заборављена све до почетка XX века, мада је њена поновна афирмација такође била мукотрпна, јер је већина генетичара била против менделистичке генетике. Интеграција Менделових идеја са основама Дарвинове теорије завршена је

⁵ Н. Туцић, *Еволуција, човек и друштво*, Београд 1999, стр. 93; А. Бургињон, *Природна историја човека*, Београд 1996, стр. 101–102; Ж. Хирно, *Једнакости или неједнакости раса*, Загреб 1975, стр. 55.

⁶ Детаљније код: Н. Туцић, *op. cit.*, стр. 82–83.

⁷ А. Бургињон, *op. cit.*, стр. 107.

⁸ *Истѐ*, стр. 107–108, 112.

тек између 1936. и 1947. године.⁹ Тако настаје синтетичка теорија еволуције (неодарвинизам).

Неодарвинизам уводи у теорију еволуције појмове *геноџија*, који означава генетичко наслеђе јединке, и *феноџија*, који се односи на структуралне и функцијске експресије генотипа кроз интеракцију генома и околине, као и појам *муџија*, које постају основни механизам који објашњава одвијање еволуције. Мутације нису саме по себи узрок еволуције већ механизам промене генотипа услед деловања разних других спољашњих и унутрашњих фактора (спољашњи – клима, јонизирајуће, гама и рентгенско зрачење, неки састојци хране; унутрашњи – грешке током репликације ДНК, физички прекиди у хромозомима, неправилности које се дешавају у процесу стварања гамета итд.). Комбиновањем мутације и селекције еволуција се јавља као последица случајних и сталних мутација услед природне селекције.¹⁰

Међутим, поставља се питање да ли су мутације једини или кључни механизам који доводи до промене и развоја врста. Ову дилему намеће постојање врста које лако подлежу мутацијама, али се не мењају већ милионима година, на пример воћна мушица, инсекти скокунци, целекант, опосум, кишне глисте које се нису мењале читавих петсто милиона година. Осим тога, како објаснити да случајне и најчешће спонтане мутације изазивају прогресивне и координисане модификације, односно оријентацију еволуције ка сложености.¹¹

После свега, чак и када се прихвати одређена улога мутација и селекције као еволутивних механизма (уз генетско одступање – дрефт и укрштање), изгледа да је немогуће објаснити еволутивни процес само њиховим деловањем као јединим и универзалним механизмом промене. Неодарвинизам је био свестан ове чињенице, а његови најутицајнији представници током осамдесетих година XX века, попут Мејра и Моноа, почињу да говоре о *џонашању* као еволутивном механизму који мења врсте.¹² На овој линији су и радови Жана Пијажеа, једног од утемељивача генетичке психологије, који кроз теорију фенокопије такође говори о *понашању* које је *primus movens* еволутивног процеса.¹³ Пре свих, о *понашању* у овом контексту, али кроз појам учења и тзв. „органске селекције“, говори амерички психолог Болдвин још 1896. године.¹⁴

9 Н. Туцић, *op. cit.*, стр. 66–67.

10 А. Бургињон, *op. cit.*, стр. 111.

11 *Исџо*, стр. 113–114.

12 J. Monod, *Le hasard et la necessite*, Париз, 1970, стр. 141–142, Е. Маур, *Population, Species and Evolutions*, Кембриџ 1970, стр. 401, 427.

13 J. Piaget, *Le comportement, moteur de l'evolution*, Париз, 1976.

14 Видети код: Н. Туцић, *op. cit.*, стр. 96–97.

Када говоримо о понашању, овде не мислимо на социјално понашање које као теоријски појам представља методолошку основу за развој модерних друштвених наука, пре свега психологије и социологије, већ на биолошко понашање као механизам преко којег се такође одвија еволуција живих бића. Када говоримо о биолошким понашањима, такође не мислимо на „затворен програм понашања“, тј. на урођена или инстинктивна понашања, већ на „отворен програм понашања“, односно на понашања којима животиње истражују животну средину у ситуацији када нема поузданих релација између стимулуса и правилног одговора организма.

У односу на отворене програме биолошког понашања постављају се два питања: прво, под којим условима ће бити фаворизовани ови облици понашања; и друго, какве све последице на развој и промену неке врсте може изазвати прихватање отвореног програма понашања. Посебно, и за овај рад основно питање гласи: у којој мери и, још важније, на који начин прихватање отвореног програма понашања од стране првих *хоминида* (човекових предака) утиче на процес настанка и развоја *homo sapiens-a*. Ово последње питање биће у исто време мост који спаја теорију еволуције и теорију права, а ускоро ћемо показати и како долази до тог споја.

Пре него што одговоримо на управо постављено питање, нека нам буде дозвољено још неколико излета у еволуциону биологију, како би изложен приступ био прегледан, разумљив и конзистентан. У том смислу само ћемо кратко рећи да се отворени програми понашања прихватају када су на делу брзе и (или) радикалне промене животне средине којима се треба прилагодити ради опстанка, када се тиме ефикасније користе природни ресурси (познати и чувени примери: јапански мајмуни макаки, британске сенице), и када унутрашњи еволутивни притисци отежавају опстанак неке врсте. У првом и трећем случају не негира се постојање и деловање мутација и селекције, већ се говори о ситуацијама када с обзиром на радикалне еволутивне притиске нема довољно времена да мутације и одабирање испоље своје дејство, односно доведу до генетских промена које ће омогућити опстанак врсте у датим (неповољним) условима.

Што се тиче питања последица прихватања отвореног програма понашања, оно нас враћа на проблем феноекпије или, прецизније, на проблем наслеђивања стечених карактеристика. Питање је, наиме, да ли промена у понашању може изменити фенотип и да ли се та промена фенотипа може „утиснути“ у генотип на начин да изазове трајну трансформацију генотипа. Другим речима, поставља се дилема да ли понашање које се понавља у дужем периоду (то подразумева велике временске интервале, и до више милиона година) може поступно изменити геном гамета и стечене

модификације учинити наследним.¹⁵ Данас постоји све више аутора који су спремни да прихвате ову још увек јеретичку идеју, а интересантно је да већина њих као на пример цитирани француски психолог и биолошки антрополог Андре Бургињон, генетички психолог (пре свега) Жан Пијаже, амерички психолог Болдвин или британски научник Водингтон¹⁶ – нису по основном образовању биолози. Класични биолози су много конзервативнији и опрезнији у разматрању и прихватању наслеђивања стечених карактеристика, као на пример код нас Никола Туцић, редовни професор на Биолошком факултету, биолог који се бави пре свега проблемима еволуционе генетике.¹⁷

Међутим, све више је и аутора који иду средњим путем, односно који тврде да отворени програм понашања изазива процес учења којим се на следеће генерације преносе корисна понашања (знања), што на дужи рок доводи до еволуције врсте, али без позивања на наслеђивање стечених особина.¹⁸

У сваком случају, када се ради о еволуцији човека, изгледа неспорно да су отворени програми понашања одиграли пресудну улогу у процесу хоминизације, и то по управо изложеном механизму: иновација у понашању изазива нове особине, при чему се преношење те особине на потомство не одвија њеним утискивањем у генотип, тј. биолошким наслеђивањем, већ кроз процес учења. Учење даље доводи до развоја мозга, што изазива еволутивне промене, које су се код човека изразиле кроз трансформацију биолошке еволуције у културну еволуцију. Међутим, и то је један специфичан вид еволуције до којег долази фаворизовањем отворених програма понашања, где понашање постаје и основни узрок и начин промене неке врсте. Када се ради о еволуцији човека, чињеница да је од настанка *homo sapiens-a* (најкасније пре 120.000 година) практично стала биолошка еволуција, доказује причу о пресудној улози понашања у процесу хоминизације (очовечења, еволуције човека).

Тако поново долазимо до питања на који начин отворени програм понашања доводи до настанка *homo sapiens-a*. Сматрамо да претходни пасус, као стандардни одговор на то питање, ипак не расветљава до краја и на прави начин процес хоминизације. Наш одговор на то питање састоји се у основној тези овог рада, изложеној на његовом почетку, где се каже да се захваљујући био-

15 А. Бургињон, *op.cit.*, стр. 201–204.

16 С. Н. Wadington, *The Strategy of the gene*, Лондон 1957.

17 Изјашњавање против наслеђивања стечених карактеристика: Н. Туцић, *op.cit.*, стр. 95.

18 R. W. Anderson, *Learning and evolution*, 1995; S. A. Frank, *Adaptation*, Сан Диего 1996 – према: Н. Туцић, *op. cit.*, стр. 97.

лошком понашању отвореног типа процес трансформације човека од биолошког у социјално биће одвијао као процес трансформације биолошког у нормативно, односно да су норме одиграле пресудну улогу у процесу хоминизације.

Међутим, анализа улоге и начина на који отворени програми понашања артикулишу процес хоминизације, поготово у контексту идеје да се трансформација биолошког у социјално одиграва кроз трансформацију биолошког у нормативно, не може бити потпуна ако се претходно не одговори на питање зашто су код човекових предака отворени програми понашања заузели тако важно место у корпусу њиховог генеричког устројства.

Ово питање нас доводи до еволутивних притисака, у случају човека и спољашњих и унутрашњих, који су заједно и у исто време деловали на егзистенцију прачовека, и то на начин који је у највећој могућој мери отежавао опстанак људске врсте. Дејство тих фактора је било толико неповољно да је човек практично водио изгубљену битку са суровим животним условима и многим биолошким хендикепима свога бића. То што је опстао као врста, само по себи и независно од тока развоја којим је кренуо, даје му за право да себе сматра богом на земљи (*dominus et terra*), право које он нажалост све више злоупотребљава и на штету своје врсте и на штету целокупног еко-система.

У сваком случају, у далекој прошлости људског рода, због околности које ће укратко бити изложене (спољни и унутрашњи еволутивни притисци), оно најдрагоценије што човек није имао на располагању било је време, време које би омогућило да се путем мутација и природне селекције измени генетска основа човека, на начин и у мери која би му омогућила опстанак. У тој, готово изгубљеној трци са временом, отворени програми понашања били су заправо његова једина шанса за опстанак.

Од спољашњих и то негативних еволутивних притисака треба поменути пре свега живот у саванама Африке, која је родно место хоминида. Овом приликом нећемо улазити у питање зашто човеков предак напушта шумску постојбину и прелази у савану. Разлог може бити смањење шумских површина узроковано дугим сушним периодима у терцијару и квартару, геолошке промене које су у источној Африци почеле да се одигравају око осам милиона година раније или, пак, еколошка преоптерећеност ранијих арбореалних станишта (живот на дрвећу) услед множења хоминида и других животињских врста, односно услед недостатка хране који нагони род *homo* на миграције у савану.¹⁹ У сваком случају, неспорно је да

¹⁹ Н. Туцић, *op. cit.*, стр. 103–104; Ж. Хирно, *Једнакост или неједнакост раса*, *op. cit.*, стр. 105.

пре око три и по до четири милиона година наш предак настањује пре свега простране саване источне Африке, као и то да је живот у таквом окружењу носио низ егзистенцијалних искушења за прачовека. Сочна биљна храна којом је обиловала шума сада је много ређа. Додуше, биљне хране по обиму и даље има довољно, али већина примата не може да користи целулозу, па је мање делова биљака који примати могу јести. До јаја и инсеката, кључног извора протеина за хоминиде, такође је теже доћи, па је прачовек морао већом потрошњом меса да надокнади недостатке у исхрани.

На ове околности надовезују се физиолошко-анатомски хендикепи прачовека (унутрашњи еволутивни притисци). Послужићемо се речима познатог филозофског антрополога Арнолда Гелена у покушају њихове кратке елаборације. Гелен каже: „Морфолошки је, наиме, човек, у супротности према свим вишим сисарима, одређен првенствено недостацима, који се увек у егзактно биолошком смислу морају означити као неприлагођености, неспецијализованости, као примитивизми, тј. као неразвијеност: дакле, битно негативно. Недостаје крзно и тиме природна одбрана од непогода; недостају природни органи за напад, али такође и грађа тела подесна за бежање; човека многе животиње надмашују по оштрини чула; даље, њему на животно опасан начин недостају баш прави инстинкти, и он, као одојче и дете, подлеже потреби заштите, која је посве неупоредива по дужини трајања.“²⁰

Геленово одређење човека као бића са недостатком, односно гледиште које придаје велики значај унутрашњим селективним притисцима у развоју људске врсте, више није усамљено; штавише, слободни смо да тврдимо како у више или мање експлицитном облику, оно представља доминантно становиште у односу на питање настанка и еволуције човека.²¹ Карактеристично за ово гледиште јесте и то што се међу ауторима који га заступају углавном један исти круг човекових физиолошко-анатомских хендикепа сматра еволутивним притисцима који су израз човекове конституције а не деловања спољних фактора. Овде се говори пре свега о неотенији (педоморфози, фетализацији по Болку) која изазива успореност у развоју, а у крајњој линији неспецијализованост многих човекових органа, пре свега лобање (повећање унутарлобањске запремине), зуба, шаке, стопала.²² Ово је анатомска неотенија (неотенија је филогенетски феномен чија је суштина у томе да се

²⁰ А. Гелен, *Човек, његова природа и његов положај у свију*, Сарајево 1974, стр. 31.

²¹ S. Moscovici, *La societe contra nature*, Париз, 1972; А. Portman, *Biologie und Geist*, Цирх, 1956; L. Bolk, *Daas problem der Menschwerdung*, Јена 1926; М. Шелер, *Положај човека у космосу*, Сарајево 1960.

²² А. Гелен, *op.cit.*, стр. 87–100.

инфантилне особине предачке врсте задржавају код врста које су од ње потекле), а поред ње постоји и физиолошка неотенија која се огледа у ниској стопи репродукције, успорености у развоју мозга и општој успорености у развићу (човек расте више од четвртине свог живота), превременом рађању итд.²³

Услед деловања изложених спољних и унутрашњих еволутивних притисака код рода *homo* се фаворизују отворени програми понашања, који ће омогућити опстанак и развој прачовека у ситуацији када нема довољно биолошког времена да се испољи дејство мутација и природне селекције.

Међутим, специфичности и начин деловања отворених програма понашања као кључног еволутивног механизма који је омогућио опстанак и развој људске врсте тумаче се у великој мери поједностављено, и то како у друштвеним наукама и филозофији, тако и у природним наукама о човеку, односно пре свега у социобиологији која се такође бави проблемом који нас интересује, и то истраживањем односа између биолошке и културне еволуције.

У филозофији, на пример код Маркса и код већине присталица прагматизма, и у филозофској антропологији код Гелена, „отворени програми понашања“ елаборирају се кроз појам „људске праксе“. Међутим, код Гелена се овај појам не објашњава детаљније, иако му сам аутор придаје велики значај. Опет, у марксизму и прагматизму људска пракса је социјална пракса, која је у исто време и смислена пракса. Проблем праксе и проблем мишљења се у овим концепцијама третирају постулативно,²⁴ без улажења у питање биолошких чинилаца који су детерминисали развој људског мишљења и омогућили настанак специфичне човекове праксе. У друштвеним наукама, пре свега у психологији и социологији, појам праксе се обрађује кроз појам „социјалног понашања“, али ту долази до изражаја најпре методолошка димензија овог појма. Психологија је тек кроз појам понашања као општег оквира за изучавање свести успела да превазиђе ограничености интроспективног приступа, док у социологији, код Диркема на пример, кроз његово хеуристичко упутство да се друштвене чињенице морају посматрати као ствари (а то значи само спољашња понашања човека, независно од мотива који покрећу та понашања) успоставља се методолошко јединство природних и друштвених наука. Међутим, ни у друштвеним наукама нема покушаја да се направи

23 А. Бургињон, *op. cit.*, стр. 246–263, 270–272.

24 J. Dewey, *Experience and Nature*, Њујорк, 1958, стр. 128; Ц. Дјуи, *Педагогика и демократија*, Београд 1934, стр. 238, 248; Ф. Енгелс, *Дијалектишка природа*, Београд 1951, стр. 237–238; В. И. Лењин, *Марксизам и емпириокријивизам*, Београд 1948, стр. 127; Е. Блох, *Марксове тезе о Фојербаху*, Београд 1976, стр. 105.

корак даље и постави питање о биолошким темељима људског понашања.

Овим последњим питањем бави се и социобиологија као гранична област између биологије и наука о човеку и друштву (пре свега антропологије, социологије и психологије). Иако ова „нова синтеза“ сасвим оправдано тражи корене социјалних понашања у биолошким предиспозицијама човека, својим сувише великим поверењем у генетику и деловање гена она такође запада у једну крајност. Основна идеја на темељу које се биологија понашања укључује у савремену еволуциону биологију састоји се у тврдњи да гени постављају границе различитим облицима понашања људи, а да потом учење одређује понашање сваког човека.²⁵ Ово је у крајњој линији ипак покушај да се биолошко понашање отвореног типа представи као генетско условљено понашање, односно на нивоу јединки као фенотипска пластичност или способности одређеног генотипа да оствари одређени фенотип под датим условима животне средине.

Међутим, у нашем раду брани се став да су социјална понашања проистекла из биолошких на један специфичан начин (преко норми – видећемо мало касније зашто и како), али да та биолошка понашања свој корен немају директно у генима (осим у најширем смислу као карактеристика живог) већ у својствима природног окружења и биолошким хендикепима који су човека „терали“ да се мења кроз матрицу отвореног програма понашања.

Најзад, и имајући у виду спољне (животно окружење) и унутрашње (анатомско–физиолошке, тј. биолошке) факторе који су наметнули биолошка понашања отвореног типа као једини могући механизам опстанка рода *homo* и настанка *homo sapiens-a*, можемо открити у чему је специфичност отвореног програма понашања код хоминида, специфичност која је учинила да се прелаз од биолошког ка социјалном реализује као прелаз из биолошког у нормативно.

Прво треба рећи да отворени програми биолошког понашања нису универзални модел који се у објашњењу еволуције појединих врста може примењивати на истоветан начин. Зато је било потребно идентификовати еволутивне подстицаје и притиске, у случају развоја човека не само спољашње него и унутрашње, који су не само *наметнули* понашање као фактор промене код човека већ и дали специфичан *облик* тим понашањима.

Оно што је основа и ипак заједничка карактеристика свих отворених програма понашања, без обзира на врсту која их при-

²⁵ Детаљније о односу биолошке и културне еволуције у овом контексту код: Н. Туцић, *op. cit.*, стр. 143–158.

мењује, јесте њихова суштина, која се огледа у „тражењу“ и затим понављању корисних понашања. С обзиром на еволутивне притиске којима је прачовек био изложен, поставља се питање које су основне карактеристике биолошких понашања услед чега су она постала функционална, тј. корисна за опстанак људске врсте. Одговор гласи: њихова усмереност ка другим члановима заједнице. То значи да се овде ради о солидаристичком понашању, о релативно високом степену интеграције и сарадње која је одликовала живот у људским хордама пре неколико милиона година.

Наравно, удруживање није само одлика хоминида. Ову појаву налазимо и код човеку најближих антропоида, тј. код фамилије понгида (орангутан, горила и шимпанза). Даље, код свих сисара имамо елементе социјализације, а удруживање карактерише и неке инсекте, пре свега мраве и пчеле. Међутим, удео стеченог понашања истраживањем средине и опонашањем себи сличних највећи је код човека. Код других живих бића удруживање се остварује на основу затвореног типа понашања (грегарни инстинкт, урођена понашања) која су генетски детерминисана. Овде је ситуација слична као и у случају алтруистичких понашања, која такође карактеришу и социјалне инсекте и људе, с тим што је „алтруизам“ код ових првих генетички условљен, а код човека није.²⁶

Ипак, без обзира на дистинкције у претходном пасусу, отворени програми понашања не могу се једноставно „прогласити“ социјалним понашањима. По својој природи та понашања су такође биолошка понашања. Она су израз опште способности организма за адаптацију (асимилацију и акомодацију).²⁷ Могуће је да је ова способност такође генетички условљена, али, и кад то јесте случај, та генетичка условљеност је само посредна, изражена је више као потенција, код које се на нивоу реализације, у већој или мањој мери, прекида веза са природном основом. То поготово важи за отворен програм понашања који су примењивали човекови преци, и то у двоструком виду. Прво, фаворизовање отворених програма понашања као израз способности организма да се мења, код човека нема свој непосредни узрок у његовој генетској основи него у изложеним спољним и унутрашњим еволутивним притисцима. Ако је и сама способност за промену генетски детерминисана, и то на исти начин код човека и код свих других живих бића, онда су провоцирајући фактори, који су код човека изазвали деловање механизма промене, такви да везу између генетске основе човека и отворених програма понашања чине само посредном.

Међутим, независно од тога да ли су, у којој мери, и на који начин отворени програми биолошког понашања генетски условље-

26 Н. Туцић, *op. cit.*, стр. 88–92.

27 Ж. Пијаже, *Еписистемологија – наука о човеку*, Београд 1979, стр. 214.

ни, *последнице примене* тих понашања у човековом случају јесу такве да се радикално прекида њихова веза са човековом генетском основом. Прецизније речено, те последице доводе до трансформације биолошке природе отворених типова понашања у одговарајући социјални облик. Али, трансформација о којој је реч није једноставна. Последице примене отворених програма понашања су такве да, у процесу промене биолошког у социјално, та понашања у првој фази трансформације добијају двоструку природу: у исто време су и даље биолошка категорија, али и протосоцијална категорија, при чему се та протосоцијалност испољава као протонормативност.

Основне последице отворених програма понашања код човека, тј. последице упућености чланова људске заједнице једних на друге јесу: висок степен интеграције и сарадње, те стандардизација и регулација понашања која се тада објективно постиже. Ови чиниоци узрокују двоструку природу отворених програма понашања (биолошку и социјалну), и у крајњој линији омогућавају трајни прелаз биолошких у социјална понашања, који се у првој фази хоминизације одиграва као прелаз из биолошког у нормативно. Имајући у виду изложене последице отворених програма биолошког понашања, сада је релативно лако објаснити како се одиграва процес трансформације биолошких понашања у нормативна.

Интензивна комуникација у оквиру људског чопора довела је до тога да биолошка понашања која су фактички супстрат те комуникације објективно добију нормативну структуру и функције сличне онима које имају нормативни системи као што су право, морал и обичај. Наиме, висок степен сарадње у оквиру људске празаједнице, сарадње која је била *condictio sine qua non* опстанка прачовека, не може се успоставити, организовати, а то значи ни замислити, без стандардизације и регулације понашања, односно без извесне поделе рада. Кооперација у оквиру људског чопора кроз процес стандардизације и регулације добија објективно и нужно нормативни израз, односно нормативну структуру. Тај облик нормативности називамо протонормативност јер она није праћена нормативном свешћу. Због те „крње“ нормативности, односно њене незаокружености у својој суштини, понашања која почињају на стандардизацији и регулацији, а која имају биолошке корене, сада добијају двоструку природу: то су и даље биолошка понашања, али биолошка понашања са клицом социјализације, која се првобитно испољава као нормативност (протонормативност). Зато сматрамо да је нормативност настала на претходни начин оно првобитно социјално, а то значи и оно првобитно, примарно и специфично људско. Зато сматрамо да су норме одиграле кључну улогу у процесу хоминизације: стварајући норме, односно организујући живот кроз један нормативни модел а да тога није био ни свестан,

човек је створио и себе као биће посебне врсте. Због свега тога, кажемо да је човек пре свега *homo iuridicus*, нормативно биће, јер без норми не само да не можемо да објаснимо његов опстанак и функционисање његове заједнице, него не можемо ни да одредимо човека у његовој суштини.

У претходном пасусу је образложена идеја о томе да се прелаз од биолошког у социјално остварује као прелаз из биолошког у нормативно. Нормативност објашњена на поменути начин има биолошко порекло, али у исто време омогућава трансформацију биолошких понашања у социјална понашања. Пре тога, нормативност као специфичан облик артикулације отворених програма биолошког понашања представља и услов опстанка човека као врсте. Међутим, тиме улога нормативности у процесу хоминизације није исцрпљена. Нормативност није само омогућила опстанак човека као врсте и створила претпоставке за даљи развој човека у правцу културне еволуције, већ је омогућила и настанак човека као бића посебне врсте.

Нормативност је пресудно уграђена и у следећу фазу процеса еволуције човека, и то зато што представља основ развоја мозга (мишљења) и језика.

Када је реч о развоју мозга, доминантне теорије процес енцефализације код сисара објашњавају заменом еколошких ниша. Наиме, за време доминације гмизаваца (пре шездесетак милиона година) сисари су били ноћне животиње. Услед тога, већина информација о догађајима долазила им је посредством чула слуха и мириса, а не чула вида као код гмизаваца, што је захтевало много већу активност мозга ради обраде тих информација.²⁸ Када се ради о антропоидима као највишим облицима у развоју примата и сисара уопште, живот у дневним условима, померање очију са бочних страна унапред, промена у структури очију (разликовање боја) и велика покретљивост предњих екстремитета (прстију шаке) такође су појачавали способност перцепције првих антропоида,²⁹ а све то *mutatis mutandis* важи и за човекове претке.

Међутим, поставља се питање шта је утицало на процес енцефализације код рода *homo*, услед чега долази до значајнијег развоја мозга наше врсте. Чињеница да је човекове претке одликовао усправан ход (бипедија), навела је једну групу аутора да овој особини придају кључну улогу у процесу даљег развоја мозга код хоминида.³⁰ Међутим, најновија истраживања из области палеонтологије показују да су двоножно кретање и пораст у величини

28 Н. Туцић, *op. cit.*, стр. 100–101.

29 *Исто*, стр. 101.

30 Ж. Хирно, *op. cit.*, стр. 104; З. Голубовић, *op. cit.*, стр. 21.

мозга карактеристике које су током еволуције хоминида настале независно.³¹

Одређену улогу у развоју величине мозга има несрашћивање костију лобање, које доводи до повећања унутарлобањске запремине. Међутим, ова особина је претпоставка за повећање запремине мозга, али се њоме не може објаснити сложен развој овог органа код човека. Будући да нема других и нових фактора који доводе до развоја мозга, а који би били различити код човека у односу на њему најближе сроднике понгиде, питање енормног развоја мозга и даље остаје отворено.

Генетичка психологија је одговор на ово питање пронашла у тзв. „оперативној теорији интелигенције“, која говори о интеракцији између организма и средине у процесу енцефализације. То је управо њен покушај да психогенезу објасни полазећи од одговарајућих органских корена (као што се у овом раду извори културе проналазе у биологији, односно у нормативности која је била посредник у процесу превођења биолошког у социјално).³²

Међутим, и теорија оперативне интелигенције развој мозга у крајњој линији објашњава полазећи од феномена нормативности. То се јасно види код Жана Пијажеа када говори о фазама развоја мишљења код новорођенчета. Све етапе развоја интелигенције – фаза сензомоторних активности, припрема и организација конкретних операција и фаза формалних операција (логичко мишљење) – почивају на навикама, асоцијацијама и мисаоним конструкцијама, што су све нормативни феномени.³³ Осим тога, као најважније, структура централног нервног система (ЦНС) изгледа такође потврђује изнети став. Највеће специфичности људске врсте исказују се управо на нивоу ЦНС, али не толико у погледу хемијског састава, колико са становишта његове организације. Човеков нервни систем одликује се огромном несразмером између путева намењених улазима и излазима информација, с једне стране, и путева тј. механизма обраде и чувања информација, с друге стране. Они први чине само 0,02% целине ЦНС, док преосталих 99,98% отпада на механизме обраде и чувања информација, при чему те механизме обраде информација у функционалном смислу чини један нормативни модел, који почива на навикама и асоцијацијама.

Још очигледнији пример у изложеном смислу представља настанак и развој језика (говора). Конвенционална природа језика данас је неспорна, али када и ову појаву посматрамо са становишта њеног порекла и настанка, најновија истраживања из области не-

31 Н. Туцић, *op. cit.*, стр. 107; А. Бургињон, *op. cit.*, стр. 264.

32 Ж. Пијаже, *Порекло сазнања*, Београд 1983, стр. 55.

33 Ж. Пијаже, *Психологија интелигенције*, Београд 1968, стр. 124–186.

уроллингвистике (Домазио и сарадници, 1986) показују да, иако је за артикулисан говор потребан одређени фонаторни систем и развијен мозак, настанак и развој људске комуникације не почивају на вербализацији већ на симболизацији, а то опет значи на правилима.³⁴

Имајући у виду улогу норми у процесу опстанка и настанка човека, као и у процесу развоја мишљења и језика, а то значи и развоја свеукупне човекове културе која је у свим својим аспектима и облицима прожета нормативношћу и представља *par excellence* нормативни феномен (нацрт за живљење – Клакхоун), изводимо закључак да је нормативност феномен који има биолошке корене у отвореним програмима понашања којима се постиже адаптација на сурове услове окружења и многобројне хендикепе човекове анатомско-физиолошке конституције. Даље, закључак је да карактеристике отворених програма понашања (усмереност на друге чланове заједнице и зависност између њих, висок степен сарадње, стандардизација и регулација) објективно дају тим понашањима нормативну структуру, чиме долази до трансформације човека од биолошког у социјално биће. За род *homo* нормативност је тако постала матрица живота: то је био пут који је омогућио опстанак човека као врсте, а кроз развој мишљења и језика који такође почива на једном нормативном моделу, то је био и пут који је омогућио настанак човека као бића *sui generis*. Зато кажемо да су норме одиграле кључну улогу у процесу хоминизације и да представљају најважнију особину човекове генеричке суштине.

Институционално посматрано, овим истраживањем успоставља се мост између модерне теорије еволуције и теорије права. Тиме се у исто време даје прилог изградњи граничних научних дисциплина које омогућавају повезивање природних наука о човеку са модерним друштвеним наукама (као што су, на пример, социјална биологија, биолошка антропологија и, зашто да не – биолошка социологија права), што је неминовност у покушају објашњења човека и његове природе. На страни истраживања и објашњења правног феномена, мислимо да овакав приступ омогућава потпунији увид у фундаменталне проблеме теорије права (порекло и узроци настанка нормативности и права као нормативног поретка, структура права, однос права и морала и обичаја итд.), али и увид у питања више практичне природе (то не значи и мање важна) као што су, рецимо, проблем функција права (истицање антрополошких а не само социјалних функција права), питање значаја права и норми уопште за функционисање али и опстанак људске заједнице, а у вези са тим и увек актуелни проблем подизања нивоа правне свести, проблем ефикасности права,³⁵ итд.

34 А. Бургињон, *op.cit.*, стр. 311.

35 На линији идеје о биолошким основама нормативности видети: С. Бован, *Антрополошко схваћање права и њена примена*, Београд 2000, зборник.

На самом крају истакнимо да у табору правних теоретичара готово да нема покушаја да се правни феномен у свим својим аспектима сагледа из ове перспективе. Један покушај да се право повеже са биолошком природом човека налазимо у радовима знаменитог представника скандинавског правног реализма Карла Оливекроне, који у том смислу тврди: „Коначно, изгледа неопходно да се претпостави како је *homo sapiens*-и својствено да ствара право, да слуша право и намеће правила.“³⁶ У нашој литератури сличан приступ заузима Југослав Станковић, који такође сматра да право не можемо посматрати независно од његових биолошких основа.³⁷ Идеју о филогенетској основи права Оливекрона делом разрађује у разматрању односа права и силе (право нису нормe заштићене силом, већ сила регулисана нормама³⁸), али у суштини, ова идеја је рудиментарна и недоречена. Исти је случај са Ј. Станковићем који на исправан али уопштен начин говори о развоју људске врсте и развоју права, без прецизнијег упућивања на биолошке карактеристике човека које детерминишу настанак правног феномеа.³⁹

Saša Bovan*

THE ROLE OF NORM IN THE PROCESS OF HOMINIZATION

Summary

This work is basically aimed at analyzing the origins of normativity and the role of norm in the process of hominization (evolution of man). The hypothesis, which is the basis of this research, includes the assertion that normativity is the most significant feature of man's generic essence, a feature that enabled the survival of man as a species, the emergence of man as a being of different kind, as well as the emergence and functioning of the human society. Lastly, it is an attempt to prove that the transformation of man from a biological into a psychic and social being happens as a transfer from biological into normative, and an attempt to identify biological (organic) roots of social norms, as well as to establish a natural and understandable relationship between the biological and the cultural evolution of man.

36 K. Olivecrona, *Law as Fact*, Лондон 1971, стр. 270.

37 Ј. Станковић, *Основи ојшње социологије права*, књ. 1, Београд 1996, стр. 181.

38 K. Olivecrona, *op. cit.*, стр. 134.

39 Ј. Станковић, *op. cit.*, стр. 181–182.

* Saša Bovan, Ph.D., Assistant Professor of the Faculty of Law in Belgrade.

'Open programmes of behaviour' are a key notion, or a phenomenon which enables this hypothesis to be checked, because they played the role of evolutionary mechanism in the process of the evolution of the human species, due to which the evolution of man in its modern sense happened after all. Favours open programmes of behaviour of man is a result of strong evolutionary pressures, both from outside and inside (climate, anatomic and psychological non-specialization, i.e. man's handicaps), due to which there has been no biological time for the species to change in a standard way, i.e. through selection and mutation.

For the homo species, normativity thus became a matrix of life: this was a way which enabled the survival of man as a species and the emergence of man as a being of different kind. Norms have played a key role in the process of hominization and they represent the most important feature of man's generic essence.

Key words: *Theory of law. – Theory of evolution. – Open programmes of behaviour. – Norms – Hominization*

Saša Bovan*

LE ROLE DES NORMES DANS LE PROCESSUS D'HOMINISATION

Résumé

Ce travail a pour objectif principal une recherche sur l'origine de la normativité ainsi que sur le rôle que les normes jouent dans le processus d'hominisation (évolution de l'homme). L'hypothèse sur laquelle est fondée cette recherche consiste en l'affirmation selon laquelle la normativité représente la caractéristique la plus importante de l'essence générique de l'homme, caractéristique qui a rendu possible la survie de l'homme en tant qu'espèce, la naissance de l'homme en tant qu'être d'une espèce particulière, ainsi que la formation et le fonctionnement de la société humaine. Finalement, il s'agit d'une tentative visant à démontrer que la transformation de l'homme depuis un être biologique en un être psychologique et social se déroule comme un passage du biologique au normatif, à identifier les racines biologiques (organiques) des normes sociales, et à établir le rapport naturel et compréhensible existant entre l'évolution biologique et culturelle de l'homme.

La notion clé, c'est-à-dire le phénomène qui rend possible la vérification de cette hypothèse réside dans les „programmes de comportement ouverts” qui au cours du processus d'évolution du genre *homo* ont joué le

* Dr Saša Bovan, Dozent à la Faculté de droit de l'Université de Belgrade.

rôle d'un mécanisme évolutif grâce auquel a pu se dérouler l'évolution de l'homme au sens actuel. Le fait que les programmes de comportement ouverts aient été favorisés chez l'homme résulte de la manifestation de fortes pressions évolutives extérieures et intérieures (climat et non-spécialisation anatomique et physiologique, c'est-à-dire handicaps de l'homme) n'ayant pas accordé le temps biologique nécessaire pour que l'espèce puisse changer par les mécanismes standards, c'est-à-dire par la sélection et la mutation.

Pour le genre *homo* la normativité est devenue ainsi matrice de vie: c'est cette voie qui a permis la survie de l'homme en tant qu'espèce, et la naissance de l'homme en tant qu'être d'une espèce particulière. Les normes ont joué un rôle clé dans le processus d'hominisation et constituent la caractéristique la plus importante de l'essence générique de l'homme.

Mots-clés: *Théorie de droit. – Théorie d'évolution. – Programmes de comportement ouverts. – Normes. – Hominisation.*

Saša Bovan *

DIE ROLLE DER NORMEN IM PROZESS DER HOMINISIERUNG

Zusammenfassung

Hauptziel dieser Arbeit ist Erforschung des Ursprungs der Normativität und der Rolle, welche die Normen im Prozess der Hominisierung (menschlichen Evolution) haben. Die Hypothese, auf der diese Forschungsarbeit beruht, besteht in der Behauptung, dass die Normativität die wichtigste Eigenschaft des menschlichen Gattungswesens ist, die Eigenschaft, welche das Überleben des Menschen als Gattung, das Entstehen des Menschen als eigenartigen Wesens und das Entstehen und Funktionieren der menschlichen Gesellschaft ermöglichte. Letztendlich ist das ein Versuch zu beweisen, dass sich die Transformation des Menschen von einem biologischen zu einem psychischen und sozialen Wesen als Übergang vom Biologischen ins Normative abwickelte, und auch ein Versuch, die biologischen (organischen) Wurzeln der Sozialnormen zu identifizieren und ein natürliches und verständliches Verhältnis zwischen biologischer und kultureller Evolution des Menschen herzustellen.

Der Hauptbegriff, oder, besser gesagt, das Phänomen, das die Überprüfung dieser Hypothese ermöglicht, ist der Begriff der *offenen Verhaltensprogramme*, die im Prozess der Gattungsevolution des *homo* die Rolle des Evolutionsmechanismus hatten, und auf denen die Evolution des

* Dr. Saša Bovan, Dozent an der Juristischen Fakultät in Belgrad.

Menschen im heutigen Sinne beruht. Die Favorisierung der offenen Programme bei Menschen ist Folge einer starken Wirkung von äußeren und inneren Evolutionsdruckfaktoren (Klima, anatomisch-physiologische Nichtspezialisierung, d.h. menschliche Unlänglichkeit), weshalb es an biologischer Zeit für Gattungsänderung durch standardisierte Mechanismen, d.h. durch Selektierung und Mutierung, mangelte.

Für die Gattung *homo* wurde auf diese Weise die Normativität zu einer Lebensmatrize: das war der Weg, der das Überleben des Menschen als gattungsspezifischen Wesens ermöglichte. Die Normen hatten die Hauptrolle im Prozess der Hominisierung und stellen die wichtigste Eigenschaft des menschlichen Gattungswesens dar.

Hauptwörter: *Die Rechtstheorie. – Die Theorie der Evolution. – Offene Verhaltensprogramme. – Die Normen. – Die Hominisierung.*